

Merima Osmankadić, Amela Šehović

PRAGMATIKA

Bakšić, Sabina, Bulić, Halid, 2019. *Pragmatika*. Sarajevo: Bookline.

Knjiga *Pragmatika* Sabine Bakšić i Halida Bulića prva je knjiga koja je u Bosni i Hercegovini objavljena kao udžbenik iz ove oblasti i predstavlja odličan presjek većeg dijela pragmatičkih teorija. Ona je informativan uvod u pragmatiku, jezičku disciplinu čiji se značajniji pomaci smještaju u sedamdesete godine 20. vijeka, iako je postojanje pragmatike nezavisno od njena formalna uspostavljanja pod tim nazivom. Sadržaj knjige obuhvata Predgovor i deset poglavlja na 198 stranica teksta, te Literaturu, Imenski indeks, Predmetni indeks i dodatak O autorima, što čini 210 stranica teksta.

Različiti autori i različite škole u pragmatiki na različit način klasificiraju teme koje bi spadale pod kišobran pragmatike, pa tako za neke pragmatika predstavlja samo Griceovu teoriju o principu saradnje u komunikaciji i njegove maksime, kao i učenje o implikaturama i presupoziciji, za druge tu ulazi i teorija govornih činova, treći će u pragmatiku prispojiti i fenomen deikse u jeziku itd. Dobra strana *Pragmatike* Sabine Bakšić i Halida Bulića jeste što su u svoj udžbenik uključili gotovo sve aspekte bavljenja jezikom koji se tiču komunikacije, interpretacije neizrečenih i skrivenih značenja, dakle, onoga što u laičkom žargonu zovemo čitanjem između redova.

Prije nego što počnemo s predstavljanjem pojedinačnih poglavlja, kratko ćemo se osvrnuti na činjenicu da većina pragmatičkih teorija nije potekla od samih lingvista, nego njihove začetke nalazimo u radovima filozofa, sociologa i antropologa. Sami spomen ovih triju nauka navodi na zaključak da bavljenje jezikom ni u kom slučaju ne može biti koncentrirano samo na jezik kao izoliran sistem, jer je jezik i društveni fenomen, i psihološki, i

kognitivni i kulturološki, kao što je i logički sistem. Niti jedan od ovih aspekata jezika ne smije biti zanemaren, niti je neki od njih manje, odnosno više bitan. Važno je poznavati strukturu jezika, ali je isto tako važno proučavati jezik u kontekstu, pri čemu pojam kontekst moramo shvatiti ovdje kao vrlo široko definiran.

Knjiga *Pragmatika* podijeljena je u 10 poglavlja, pri čemu se u prva četiri poglavlja nakon *Uvoda* obrađuju fenomeni koji su u vrlo tijesnoj vezi sa semantikom i logikom. Stoga ne čudi što se oni prvi put detaljnije obrađuju u radovima filozofa, pri čemu se često u pragmatičkim udžbenicima spominje da se u filozofiji od 30-ih godina pa sve do 60-ih godina 20. stoljeća dešavao lingvistički obrat, čiji početak mnogi povezuju sa drugom fazom Wittgensteinova učenja. Pa tako se u Uvodu ove knjige, gdje se vrlo pregledno definira sama disciplina, daje osnovna podjela, predstavlja metodologija istraživanja, tehnike i mjerni instrumenti, autori osvrću i na pregled razvoja pragmatike kroz tri razdoblja koja dovitljivo nazivaju “prehistorijski”, klasični i moderni period.

U drugom poglavlju “Deiksa” autori predstavljaju pojam deikse u jeziku. Prva ozbiljnija proučavanja deikse, odnosno indeksičnosti, nalazimo u radovima filozofa. Deiksa se odnosi na ona jezička sredstva kojima upućujemo na neki entitet u izvanjezičkoj stvarnosti i čija interpretacija nije moguća bez znanja o toj stvarnosti. Najčešći primjeri deikse koji se spominju u uvodnim predavanjima o tom fenomenu jesu lične i pokazne zamjenice, kao i mjesni i temporalni prilozi, kao što su *ovdje* i *sada*. Neki autori razlikuju deiksu od referiranja u okviru teksta, što se naziva anaforam i kataforom – upućivanje na prethodno rečeno, odnosno na ono što slijedi, što je jedna od najbitnijih odrednica samog teksta i ono što doprinosi tekstualnoj koheziji. Međutim, ima autora koji umjesto termina deiksa koriste nazov egzofora, čime se naglašava bit deiktičkih izraza, a to je da se odnose na izvanjezičku realnost, i stavlja se u opoziciju sa endoforam (anafora i katafora), odnosno upućivanjem u samom tekstu. Deiksa se obično dijeli na ličnu, prostornu, vremensku, društvenu i diskursnu deiksu, što čine i autori ovoga udžbenika.

U trećem poglavlju “Saradnja” predstavljena je jedna od centralnih teorija u okviru pragmatike, a to je teorija konverzacije i njen ključni princip – princip saradnje Herberta Paula Gricea. Tim principom se pokušava

objasniti na koji način ljudi komuniciraju, odnosno na koji način interpretiraju međusobne iskaze. Princip saradnje sastoji se od četiri konverzacijske maksime – maksima kvantiteta (količina informacija), kvaliteta (odn. istinitosti), relacije (odn. relevantnosti) i načina (odn. jasnoće). Ove maksime se, naravno, ne smiju shvatiti kao pravila prema kojima se ljudi ponašaju u komunikaciji, nego kao Griceov pokušaj da objasni kako ljudi, unatoč svim preprekama, ipak uspijevaju da jedni druge razumiju – tako što se nesvjesno u komunikaciji pridržavaju spomenutih maksima. Međutim, u stvarnom životu, ljudi u komunikaciji često, svjesno ili nesvjesno, odstupaju od navedenih maksima. Pragmatička kompetencija podrazumijeva da ćemo se sasvim dobro razumjeti i kad kršimo maksime, međutim, kršenje maksima može uzrokovati različite vrste nesporazuma, pogotovo ako neko namjerno odbija da ispravno interpretira kršenje ili ako je manje pragmatički kompetentan od sagovornika. Od četiri načina kršenja maksima (tiho kršenje, odbijanje saradnje, međusobno poništavanje maksima i otvoreno, odnosno neprikriveno kršenje maksima), Grice ovu četvrtu smatra najznačajnijom jer dovodi do nastanka konverzacijskih implikatura, a nas do četvrtog poglavlja. No, prije nego što nešto kažemo o ovom poglavlju, bitno je spomenuti da autori na kraju poglavlja o Griceu spominju i kritike Griceova principa saradnje, koje su rezultirale novom teorijom unutar pragmatike, teorijom relevantnosti, čiji su najpoznatiji predstavnici Dan Sperber i Deirdre Wilson, i koja je bitna karika u promišljanjima o komunikaciji. Činjenica da je teorija relevantnosti našla svoje mjesto i u ovom udžbeniku govori o upućenosti autora u novija dešavanja unutar same pragmatike.

Kao što smo već nagovijestili, četvrto poglavlje pod nazivom “Implikature” bavi se implikaturama, odnosno implicitnim značenjima. Implikature su značenja koja nisu izražena eksplicitno riječima, nego do njih dolazimo zaključivanjem, pri čemu uzimamo u obzir i ono što je eksplicitno rečeno, i kontekst shvaćen vrlo široko, namjere sagovornika, kao i pravila konverzacije u određenom jeziku, kontekstu i kulturi. Prema Griceovoj teoriji, konverzacijske implikature nastaju kada neko od sagovornika namjerno i neprikriveno krši neku od maksima.

Jedan od primjera koji autori navode jeste sljedeći:

A: *Jede mi se pita.*

B: *Struje neće biti do tri.*

U ovom slučaju došlo je do kršenja maksime relevantnosti, jer konvencionalno značenje ne može dovesti u vezu želju za pitom i nestanak struje. Međutim, ako se zna da pite trenutno nema i da je za njenu pripremu potrebna rečna, onda je veza između iskaza A i B jasna. Kršenjem maksime relevantnosti u ovom slučaju dolazi do implikature “Ne možeš dobiti pitu sada jer je ne mogu ispeći dok ne dođe struja”. Ovo je odličan primjer konverzacijske implikature.

Grice je konverzacijske implikature podijelio u generalizirane i partikularizirane, o čemu dalje u poglavlju pišu autori uz obilje zanimljivih primjera i objašnjenja. Moramo napomenuti da su primjeri dobro odabrani kako bi na što jednostavniji način, budući da se radi o udžbeniku, ilustrirali kompleksne fenomene i objasnili još kompleksnije teorijske konstrukte.

Konvencionalne implikature, za razliku od konverzacijskih, nastaju na osnovu konvencionalnog značenja jezičkih jedinica, odnosno riječi koje nemaju leksičko značenje, kao što su *i*, *ali*, *čak*, *tek* itd. Ove riječi ne pridone propozicionalnom značenju iskaza nego implicitnom značenju. Primjer koji navode autori jeste:

- a. *Učitelj je strog i pravedan.*
- b. *Učitelj je strog, ali pravedan.*

Upotreba *i* odnosno *ali* ne mijenja istinosnu vrijednost tvrdnji, ali doprinosi različitoj intepretaciji značenja ovih dviju tvrdnji – implikatura veznika *ali* jeste da su strog i pravedan u suprotnosti, tj. da su to kvalitete od kojih se ne očekuje da budu prisutne kod jedne te iste osobe. Ovakve implikature se izvode bez uvida u kontekst.

Autori navode i neke od razloga za nastanak implikatura – jezička ekonomičnost, mogućnost dovođenja sagovornika u zabludu bez otvorenog laganja, iskazivanje bez eksplicitnog tvrđenja itd. Poglavlje završava zaključkom da ni do danas nisu riješena sva pitanja koja se tiču implikatura, ali da su implikature jedne od temeljnih tema pragmatike kao discipline i da, bez obzira na razlike u mišljenjima, postojanje implikatura i njihov značaj niko ne dovodi u sumnju.

Peto poglavlje “Jake implikacije i presupozicije” bavi se drugim oblicima podrazumijevanja koji se ne tiču isključivo konteksta, nego i samih iskaza.

Ti drugi oblici podrazumijevanja nazivaju se jake implikacije i presupozicije. Jake implikacije su odnos između dviju jedinica ako je zadovoljen uslov da istinitost jedne jedinice nužno proizlazi iz istinitosti prve, npr., iskaz *Ima narandži na stolu* implicira da “ima voća na stolu”, pa zaključujemo da “ako ima narandži na stolu, onda ima i voća”. Jaka implikacija je u suštini semantički, a ne pragmatički odnos.

Presupozicije su informacije koje govornici uzimaju zdravo za gotovo bez potrebe da se to eksplicitno tvrdi. Naprimjer, u iskazu *Svi znaju da je on lopov* to da je on lopov nije eksplicitno utvrđeno, nije rečeno “On je lopov”, nego je predstavljeno kao nešto što se podrazumijeva i što se ne dovodi u pitanje. Presupozicije su otporne na negaciju, u ovom slučaju u glavnoj klauzi, pa kad kažemo *Niko ne zna da je on lopov*, presupozicija ostaje netaknuta. Ova osobina presupozicija je veoma pogodna za različite vrste manipulacija pomoću jezika jer se iskazuje nešto što se ne tvrdi direktno i što malo ko onda dovodi u pitanje. Presupozicija je informacija koja se uzima zdravo za gotovo. U ovom poglavlju se dalje detaljno opisuju sve osobine presupozicije, njeni okidači u jeziku, kao i poništavanje presupozicija. Presupozicije su definitivno jedan od temelja pragmatike kao discipline, ali i jedna od mnogih poveznica između semantike i pragmatike, pa se tako u literaturi spominje i razlika između semantičke i pragmatičke presupozicije. Presupozicije su svakako tema kojom se vrijedi baviti i iz ugla semantike i iz ugla pragmatike jer nam njihovo daljnje osvjetljavanje može pomoći u boljoj interpretaciji i analizi različitih vrsta diskursa i osnažiti nas u prepoznavanju različitih vrsta manipulativnog diskursa.

Šesto poglavlje “Analiza konverzacije” vrlo pregledno nudi uvid u temeljne postavke analize konverzacije, koja se prvo definira kao sociološki pristup čiji je cilj opis i analiza razgovora kao osnovne karakteristike društvenog života ljudi, pri čemu se naglašava njeno ishodište, a to je etnometodologija Harolda Garfinkela. Utvrđuju se zasluge i drugih autora: Ervinga Goffmana, koji je proučavao uloge učesnika konverzacije, Harveya Sacksa, koji je tragao za novim načinima analize iskaza kao objekata koje govornici koriste da bi obavili određene stvari u toku interakcije sa drugima. Zatim se prelazi na osnovne pojmove analize konverzacije (turnusi, njihovo preuzimanje, strukturne jedinice turnusa, preklapanje govornika, zastoji, odnosno pauze između turnusa, mjesto relevantne tranzicije, predvidljivost konstrukcije strukturne jedinice turnusa, sistem lokalnog upravljanja

turnusa, susjedni ili blizinski parovi, slijed i njegova organizacija, predsljed i njegove popravke, otvaranje i zatvaranje razgovora te metodologija istraživanja). Zatim se u suodnos dovode analiza konverzacije, diskursna analiza i kritička diskursna analiza, pri čemu se skreće pažnja na njihove sličnosti i razlike.

Sedmo poglavlje “Govorni činovi” daje pregled osnovnih teorija govornih činova. Općenito, teorijom govornih činova skrenuta je pažnja s tradicionalne semantike na pragmatički aspekt jezika u kontekstu. Autori počinju Austinovom teorijom, koja je razrađena u djelu *Kako djelovati riječima*; ovaj autor razlikuje konstative i performative, što je dihotomija koju kasnije napušta u korist opće teorije govornih činova. Navodi se i njegova klasifikacija govornih činova, ali i prvi pokušaji ispravka ove teorije – teorijom Emila Benvenista. Ipak, mnogo više prostora daje se Austinovom učeniku Johnu Searleu, koji je, na izvjestan način, sistematizirao Austinovu teoriju govornih činova i ponudio vlastitu klasifikaciju govornih činova, kako autori kažu, poboljšanu i “dotjeranu”. Radi potpune informativnosti ovog poglavlja, u knjizi se nude klasifikacije govornih činova i prema drugim autorima, a zatim se daju pregledne poredbene tabele s terminima svakog pojedinog autora koji se spominje u ovom poglavlju. Posebna potpoglavljaja čine cjeline posvećene kritičkim promišljanjima Austinove teorije iz pera Jerrolda Katza i interpretaciji teorije govornih činova kroz trougao lingvistike, filozofije i književnosti, koju daje Sh. Felman. Sedmo poglavlje završava razmatranjima o indirektnim govornim činovima.

Naredno, osmo poglavlje “Učtiva upotreba jezika” kreće od pojma učtivosti i njegovih različitih viđenja i definicija. Zatim slijedi princip učtivosti kao dopuna Griceovu načelu saradnje, a u tom kontekstu predstavljaju se učenja Robin Lakoff i Geofreya Leecha. Detaljno analizirana teorija učtivosti Penelope Brown i Stephena Levinsona prethodi strategijama neučtivosti Jonathana Culperera i teoriji učtivosti Richarda Wattsa, a sinteza analize konverzacija, teorije govornih činova i učtive upotrebe jezika data je kroz prikaz teorije govornih činova Michaela Geisa, koji uvodi pojam društvenih činova i time onemogućuje ponovno vraćanje pragmatike u okrilje gramatike.

Deveto poglavlje “Kroskulturalna pragmatika” najprije uvodi definicije pojmova kroskulturalna i interkulturalna pragmatika, nakon čega slijedi

interpretacija pojma kultura, razlika između veoma kontekstualiziranih i slabo kontekstualiziranih kultura. To je uvod za pragmatičku analizu obraza i učtivosti u različitim kulturama, te realizaciju govornih činova u njima. Uočava se da u ovoj oblasti često vlada terminološki etnocentrizam, budući da se engleskom jeziku pridaje neupitan status u ovoj oblasti, što ne može biti naučno opravdano. Upravo iz tih razloga, naglašava se potreba oslobađanja od etnocentrizma, i to putem univerzalnih semantičkih primitiva. Na kraju ovog poglavlja slijede dva vrlo zanimljiva i intrigantna potpoglavlja: o tome da li u pogledu učtivosti postoji podjela na Istok i Zapad i o razlikama u supkulturama unutar jedne kulture, zbog čega se nužno uvodi pojam pragmalekta kao idiolekta koji se odnosi na učtivu upotrebu jezika, a koji se može razlikovati od govornika do govornika.

Deseto poglavlje “Pragmatika u učenju stranih jezika” otvara se potpoglavljem o pojmu komunikacijske kompetencije, nastavlja se razradom pragmatičke kompetencije i njenim učenjem (učenje učtivosti, pragmatičkih markera, ustaljenih fraza, realizacije govornih činova), nakon čega se u suodnos stavljaju izvorni govornik i ciljevi učenja pragmatičke kompetencije. Posebno potpoglavlje čini “Pragmatika u učenju turskog jezika ili pragmatika turskog jezika”, koje može biti zanimljivo ne samo onima koji studiraju turski jezik nego i svima onima koje zanimaju određene pojave u turskom jeziku, naročito one koje reflektiraju njegove pragmatičke fenomene.

Knjiga *Pragmatika* Sabine Bakšić i Halida Bulića je udžbeničkoga karaktera, što ne umanjuje njenu naučnu vrijednost, čak naprotiv. Naime, opredjeljenje autora i autorice teksta da knjiga bude koncipirana kao svojevrsni udžbenik za izučavanje pragmatike proistekao je iz nedostatka takve literature na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Razlozi za to vjerovatno leže u sveobuhvatnosti tema kojima se pragmatika bavi i teškoći da se one sistematiziraju i predoče na informativan i pregledan način koji pri tome ne oduzima njegovu naučnom karakteru. Time postaju jasnije teškoće i izazovi s kojima su se autori neumitno suočili, ali to očito nije onemogućilo nastajanje jedne ovakve knjige, izrazite sistematičnosti i metodološke dosljednosti.

Činjenica da su autor i autorica lingvisti, ali različitih jezika – bosanskog i turskog – doprinijela je kvaliteti ove knjige. Naime, iako su najznačajniji

pragmatičari uglavnom sa anglosaksonskog i germanskoga govornog područja, mnoštvo primjera iz bosanskog i turskog jezika, koji ponekad oduudaraju od postulata utemeljenih u spomenutim lingvističkim tradicijama, čitaoca knjige upućuju na daljnja promišljanja tema o kojima se u njoj govori. To je zasigurno jedan od najistaknutijih kvaliteta ove knjige, koja pokazuje da analiza ne prestaje tamo gdje zvanična nauka čvrsto postavlja svoje granice, nego da se upravo odatle kreće u preispitivanja.

Dakle, ova knjiga predstavlja važan doprinos stručnoj javnosti, ali ona istovremeno može poslužiti i u nastavi iz predmeta Pragmalingvistika/Pragmatika i Uvod iz lingvistike na matičnim odsjecima autora i autori-ce i svim drugim srodnim odsjecima i fakultetima, čime ima i praktičnu vrijednost. Sa druge strane, knjiga se preglednošću građe koja je u njoj predstavljena može preporučiti za čitanje i stručnjacima drugih profila ali i svima onima koje zanima da saznaju nešto više o funkcioniranju jezika u društvu, odnosno o načinu na koji se on upotrebljava u jednoj jezičkoj zajednici.